

Mensenhandel en mensenrechten

Mensenhandel is een moderne vorm van slavernij. Hierbij vormt uitbuiting het centrale begrip. Mensenhandel betreft niet alleen het een ander dwingen tot prostitutie of andere seksuele diensten. Gedwongen of verplichte arbeid of diensten, slavernij en met slavernij of dienstbaarheid te vergelijken praktijken komen in diverse economische sectoren voor. Over de hele wereld komen deze vormen van uitbuiting ook voor in sectoren als de bouw, mijnbouw en andere industrie. Risicosectoren in Nederland zijn o.a. de horeca, land- en (glas)tuinbouw en huishoudelijk werk. Waar in de Nederlandse context precies de scheidslijn ligt tussen slecht werkgeverschap en uitbuiting, buiten de seksindustrie, is goeddeels aan de rechtspraak overgelaten, die op dit punt nog niet is uitgekristalliseerd.¹ De Nederlandse rechter heeft zich tot op heden slechts in zeven zaken over deze vraag gebogen. Cijfers van de totale omvang van het probleem zijn moeilijk te geven, omdat uitbuiting vaak plaatsvindt op minder zichtbare plaatsen en veel slachtoffers hun ervaringen vaak voor zich houden.

Duidelijk is wel dat mensenhandel geen incidenteel probleem betreft, ook niet in Nederland.² In 2007 werden ongeveer 200 zaken tegen individuele verdachten ingeschreven bij het Openbaar Ministerie, die veelal tot veroordeling hebben geleid. Het ging voornamelijk om verdachten van gedwongen prostitutie. In hetzelfde jaar werden meer dan 700 personen als slachtoffer van mensenhandel gemeld bij Comensha (voorheen: Stichting tegen Vrouwenhandel). Dat betrof niet alleen vrouwen en meisjes, maar ook (bijna 50) mannen.³

Internationale ontwikkelingen

Sinds de jaren negentig kwamen tal van verdragen en andere internationale documenten tot stand die ertoe aanzetten of verplichten mensenhandel strafbaar te stellen en te bestrijden. Steeds vaker gaat het in deze documenten om de bestrijding van iedere vorm van uitbuiting van personen, ongeacht de sector waarin dit gebeurt. Uitbuiting in de prostitutie is dan één voorbeeld met een zeer specifiek karakter, maar ook uitbuiting in andere economische sectoren en zelfs gedwongen orgaandonatie vallen nu onder het internationaal gehanteerde begrip mensenhandel. Overigens verschillen de in deze documenten

gehanteerde definities van mensenhandel onderling vaak enigszins. Mede daardoor is – al dan niet onder de noemer mensenhandel – niet overal precies hetzelfde strafbaar gesteld.⁴ Algemeen aanvaard is wel dat er verschil is tussen mensenhandel en anderzijds illegale migratie en mensensmokkel: niet iedere illegale migrant is verhandeld en niet ieder slachtoffer van mensenhandel komt op illegale wijze een land binnen.⁵

Internationaal is vooral een aantal bindende afspraken in VN- en EU-verband van belang, zoals het *VN-Protocol inzake de preventie, bestrijding en bestrafing van mensenhandel, in het bijzonder vrouwenhandel en kinderhandel*⁶ uit 2000 (Palermo Protocol) en het *EU-Kaderbesluit inzake bestrijding van mensenhandel* (2002).⁷ Het huidige artikel 273f Wetboek van Strafrecht, waarin mensenhandel strafbaar is gesteld, is mede op deze internationale regelgeving gebaseerd.⁸

Verdrag Raad van Europa inzake bestrijding mensenhandel

Waar de nadruk van het (VN) Palermo Protocol ligt op de strafrechtelijke aanpak van mensenhandel,⁹ besteedt het Verdrag van de Raad van Europa inzake de bestrijding van mensenhandel (2005) specifiek aandacht aan de positie en mensenrechten van slachtoffers van dit misdrijf. Dit verdrag is op 1 februari 2008 in werking getreden en is van toepassing op alle vormen van mensenhandel, binnenslands en grensoverschrijdend, en al dan niet verband houdend met georganiseerde misdaad. Volgens de preambule is mensenhandel een schending van de rechten van de mens en een aantasting van zijn waardigheid en integriteit. Het doel van het verdrag is drieledig: 1 het voorkomen en bestrijden van mensenhandel; 2 bescherming van mensenrechten van slachtoffers en zorgen voor doeltreffende opsporingsonderzoeken en vervolgingen; en 3 bevordering van internationale samenwerking.

Het verdrag voorziet in de instelling van een groep van onafhankelijke deskundigen (*Group of Experts on Action against Trafficking in Human Beings – GRETA*), die de tenuitvoerlegging van het verdrag gaat bewaken. Voor een internationaal document op het gebied van mensenhandel is dit een uniek instrument. Het is de bedoeling dat GRETA, op basis van

informatie die de lidstaten bij het verdrag verplicht moeten aanreiken, een analyse opstelt van hun tenuitvoerlegging van het verdrag, met aanbevelingen voor de aanpak van knelpunten. Na hoor en wederhoor wordt het rapport openbaar gemaakt. Het is de bedoeling dat GRETA begin 2009 met zijn werk kan beginnen.

Medio november 2008 had Nederland het verdrag nog niet geratificeerd. Dit komt doordat uitvoeringswetgeving nodig bleek op het terrein van (extraterritoriale) rechtsmacht. Gelet op de aard van het misdrijf mensenhandel vindt de regering dat Nederland moet kiezen voor de maximale beschermingsomvang die het verdrag biedt, en dat de huidige rechtsmachtregeling ten aanzien van dit misdrijf daarom moet worden uitgebreid.¹⁰

Mensenhandel is een schending van mensenrechten

Het Verdrag van de Raad van Europa inzake mensenhandel is niet het enige en het eerste verdrag of internationale document waarin een verband wordt gelegd tussen mensenhandel en mensenrechten. Ook op grond van andere internationale afspraken zijn landen gehouden aan internationale verplichtingen mensenrechten te beschermen en dus mensenhandel te bestrijden. Een zeer relevante bepaling is artikel 4 Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens, dat slavernij en dwangarbeid verbiedt.¹¹ In het arrest *Siliadin v. France* bepaalde het Europese Hof voor de Rechten van de Mens in 2005 dat de verdragspartijen gehouden zijn bepalingen in hun strafrecht op te nemen die deze gedragingen strafbaar stellen, en voegde hieraan toe dat die strafbepalingen in de praktijk ook moeten worden gehandhaafd. In deze zaak oordeelde het Hof in Straatsburg dat het Franse strafrecht een Togolees (minderjarig) meisje dat illegaal in Frankrijk verbleef, en dat onder zeer slechte omstandigheden in een privé-huishouden in Frankrijk werkte, niet voldoende en effectief beschermde tegen de dienstbaarheid waaraan zij was onderworpen, als bedoeld in art. 4 lid 1 EVRM.¹²

Straatsburgse jurisprudentie geeft aan dat het EVRM nog een aantal andere (positieve) verplichtingen voor staten meebrengt ten aanzien van aanpak van mensenhandel. In dit verband zijn bepalingen als artikel 1 (recht op leven) ook relevant, evenals artikel 3 (verbod op foltering en andere onmenselijke en vernederende behandeling of bestraffing), artikel 6 (recht op een eerlijk proces) en artikel 8 (recht op

erbiegiging van privé-, familie- en gezinsleven). Uit deze bepalingen en bijbehorende jurisprudentie wordt wel geconcludeerd dat staten niet alleen verplicht zijn maatregelen te treffen door in toepasselijke wetgeving te voorzien, maar ook beschuldigingen van onmenselijke behandeling (lees bijvoorbeeld: mensenhandel) altijd moeten onderzoeken en, waar passend, ook strafrechtelijk vervolgen.¹³

In VN-verband is mensenhandel één van de punten op mensenrechtenagenda's. Ook de Nederlandse regelgeving en praktijk wordt hierbij aan de orde gesteld. Zo verschenen in februari 2007 de aanbevelingen van het CEDAW-comité, waarin ten aanzien van Nederland de zorg werd uitgesproken over het aantal vrouwen en meisjes dat slachtoffer is van mensenhandel.¹⁴ Het VN-Anti-Foltercomité uitte zijn bezorgdheid over het gebrek aan informatie over bestaande mechanismen om mensenhandel te voorkomen en te vervolgen op Aruba.¹⁵ Nederland heeft in januari 2008 zijn rapportage verstuurd betreffende het Facultatief Protocol inzake de verkoop van kinderen, kinderprostitutie en kinderpornografie bij het VN-Kinderrechtenverdrag.¹⁶ In de nationale rapportage die Nederland zelf opstelde ten behoeve van de *Universal Periodic Review* van de VN-Mensenrechtenraad, werd ook een uitgebreide paragraaf aan mensenhandel gewijd.¹⁷ De VN kennen overigens ook een *Special Rapporteur on Trafficking in Persons, especially Women and Children*¹⁸ en een *Special Rapporteur on Contemporary Forms of Slavery*.¹⁹ Internationaal is thans uitgangspunt dat mensenhandel een schending van mensenrechten is,²⁰ en dat landen gehouden zijn dit fenomeen te bestrijden.

Nederland

In de mensenrechtenstrategie voor het buitenlands beleid heeft de Nederlandse regering in november 2007 voor het eerst een aparte paragraaf gewijd aan mensenhandel. De regering stelt dat ernstige strafbare feiten als terrorisme en mensenhandel kunnen leiden tot grove inbreuken op fundamentele rechten van de slachtoffers, zoals het recht op leven en het recht op vrijheid, en dat '[...] het de taak van de overheid [is] om hier een einde aan te maken. De overheid heeft immers de plicht om haar burgers te beschermen'.²¹ Ook stelt de regering dat Nederland 'zich actief [zal] blijven inzetten voor de bestrijding van mensenhandel op nationaal en op internationaal niveau. Daarbij zullen de mensenrechtenaspecten in alle fasen van de aanpak van mensenhandel worden

meegenomen'.²² Dus bijvoorbeeld bij preventie, opsporing en vervolging, en terugkeer en reïntegratie. Mensenrechtenaspecten zijn meer specifiek aan de orde bij de bescherming van slachtoffers, aldus het bijbehorend actieplan.²³

Het actieplan vermeldt ook activiteiten die Nederland bilateraal onderneemt in samenwerking met Roemenië, Bulgarije en Nigeria. In de rapportages van de Nationaal Rapporteur Mensenhandel²⁴ stonden deze landen de laatste jaren steeds in de top-5 van de meest voorkomende landen van herkomst van slachtoffers.²⁵ Nederland staat in dat opzicht overigens de laatste jaren steeds op de eerste plaats: de meeste gemelde (vermoedelijke) mensenhandelsslachtoffers in Nederland komen uit Nederland zelf. In Nederland heeft de bestrijding van mensenhandel de laatste jaren een hoge prioriteit gekregen, vooral wat betreft opsporing en vervolging. Sinds 2004 is mensenhandel één van de speerpunten in de aanpak van de georganiseerde criminaliteit. In dat zelfde jaar kwam een Nationaal Actieplan Mensenhandel (NAM) tot stand, dat ook andere onderdelen van de aanpak van mensenhandel bestrijkt, zoals preventie en de bescherming van slachtoffers.

De aanbeveling van de Nationaal Rapporteur Mensenhandel een *Task Force Mensenhandel* op te richten, werd in februari 2008 – deels²⁶ – overgenomen. Onder voorzitterschap van de portefeuillehouder mensenhandel van het College van Procureurs-Generaal heeft de *Task Force* als taak knelpunten te signaleren en vervolgens ook op te lossen 'dan wel [deze knelpunten te] adresseren'. In ieder geval dient de *Task Force* ook een bijdrage te leveren aan het tegengaan van uitwassen in de prostitutiebranche en overige sectoren, het voorkomen dat Nederland een draaipunt in de wereld wordt voor mensenhandel, en het verbeteren van de positie van slachtoffers in Nederland.²⁷

Ook in Nederland is een mensenrechtelijke benadering van de aanpak van mensenhandel van belang. Dat blijkt ook uit het EU Actieplan mensenhandel (2005)²⁸ dat, overeenkomstig het EU-Kaderbesluit (2002), de bescherming van mensenrechten centraal stelt.²⁹ Een mensenrechtelijke benadering werd eveneens verwoord in de richtlijnen van de Hoge Commissaris voor de Mensenrechten van de VN, in de in 2002 tot stand gekomen *Recommended Principles and Guidelines on Human Rights and Human Trafficking*.³⁰

Botsende belangen en mogelijke dilemma's

Na de totstandkoming van het Verdrag van de Raad van Europa inzake mensenhandel heeft de Nationaal

Rapporteur Mensenhandel aangegeven dat ratificatie van dit verdrag aanleiding zou moeten geven tot enkele aanpassingen van beleid en praktijk. In het verdrag is het *slachtoffer-zijn* op zich zelf, en niet de medewerking van een slachtoffer aan opsporing en vervolging, bepalend voor de toekenning van rechten en faciliteiten.³¹ Nederland kent sinds 1988 in de Vreemdelingencirculaire een aparte regeling voor slachtoffers van mensenhandel, tegenwoordig opgenomen in hoofdstuk B9 en daarom ook wel de 'B9-regeling' genoemd. De regeling houdt in dat uitzetting maximaal drie maanden wordt opgeschort, in welke periode het (mogelijke) slachtoffer kan beslissen wel of geen aangifte te doen van mensenhandel of anderszins mee te werken aan opsporing en vervolging. Tijdens deze bedenktijd hebben slachtoffers recht op veilige opvang, medische, sociale en psychologische ondersteuning, rechtshulp en een uitkering om in de kosten van levensonderhoud te kunnen voorzien. Daarna hebben slachtoffers die aangifte doen of anderszins meewerken aan opsporing en vervolging, toegang tot voorzieningen als huisvesting, onderwijs, studiefinanciering en werk, gekoppeld aan een tijdelijk verblijfsrecht. Na het verschijnen van de Vijfde rapportage in 2007 is de B9-regeling op een aantal punten aangepast, evenals het hoofdstuk over voortgezet verblijf op humanitaire gronden (hoofdstuk B16 van de Vreemdelingencirculaire). Het feit dat het opsporingsbelang prevaleert boven het belang van het slachtoffer, en de verstrengeling van strafrecht en vreemdelingenrecht – met betrekking tot hulp en bescherming aan slachtoffers van mensenhandel – maken volgens sommigen dat het toch nog onvoldoende lukt slachtoffers metterdaad centraal te stellen.³²

Een voorbeeld van een ander mogelijk dilemma betreft rechten van kinderen. Ook waar het gaat om mensenhandel, vormen minderjarigen een bijzondere kwetsbare groep, en een specifieke risicogroep. Het is voorgekomen dat (alleenstaande) kinderen, verdwenen uit Nederlandse asielzoekerscentra, langs die weg ten prooi zijn gevallen aan mensenhandelaren en gedwongen in de prostitutie zijn beland.³³ Om dit te voorkomen, is begin dit jaar een *pilot* gestart voor de besloten opvang van alleenstaande minderjarige asielzoekers, van wie op basis van een risicoprofiel is ingeschat dat zij een risico lopen slachtoffer te worden van mensenhandel. Het beperken van hun bewegingsvrijheid is in dit verband voor hun eigen bestwil. Al hebben kinderen het recht hun mening te geven en moet daar ook rekening mee worden gehouden,³⁴ de beoogde bescherming van minderjari-

gen tegen gedwongen prostitutie maakt dit dilemma – wellicht – wat minder groot.

Collateral damage

Wat een mensenrechtelijke benadering concreet zou moeten inhouden en welke aanpak dat vergt bij de bestrijding van mensenhandel, valt niet in kort bestek te beantwoorden. Wel bestaat het risico van bijkomende schade, *collateral damage*, in de zin van inbreuken op die zelfde mensenrechten, die maatregelen tegen mensenhandel mee kunnen brengen. Sommige maatregelen tegen mensenhandel komen immers wellicht ten goede aan bepaalde groepen, maar ze kunnen andere stigmatiseren dan wel groepen in hun bewegingsvrijheid beperken. Maatregelen kunnen ook contra-productief zijn ten aanzien van groepen die juist beschermd moeten worden. Kort samengevat is dit de strekking van het rapport dat de *Global Alliance Against Traffic in Women* (GAATW) in 2007 publiceerde.³⁵

Maatregelen en beleid ter bestrijding van mensenhandel kunnen een negatief effect hebben op de mensen die deze beogen te beschermen. Als oorzaak werd gesteld dat staten vaak nationale veiligheid, de bestrijding van criminaliteit en het bewaken van nationale grenzen tegen illegale migranten boven rechten van verhandelde personen prioriteren. Zo beschouwde de Indiase overheid vrouwelijke migranten als een bijzonder kwetsbare groep en vaardigde daarom een regel uit die elke vrouwelijke huishoudelijk werkster onder de 30 jaar verbodt onder welke omstandigheid dan ook in dienst te treden in Saoedi-Arabië. Hierbij werd dus het recht van (vrouwelijke) migranten om hun land te verlaten, ontnomen. Om aan dit verbod te ontkomen, moeten zij riskantere migratieroutes kiezen, die ze vervolgens kwetsbaarder voor uitbuiting maakt op de plaats van bestemming, aldus het rapport. In een ander voorbeeld ging het om Braziliaanse vrouwen die probeerden de EU binnen te komen. Hun is toegang ontzegd en ze zijn vervolgens gerepatriëerd, omdat immigratiebeambten dachten dat ze eruit zagen als prostituees en dus waarschijnlijk waren verhandeld. Dit soort maatregelen is vervat in termen van voorkomen van mensenhandel, maar maakt inbreuk op mensenrechten, waaronder vrouwenrechten.³⁶ Het gaat in deze voorbeelden om de negatieve *impact* die maatregelen tegen mensenhandel kunnen hebben op vrouwen en migranten, dus op groepen die groter zijn dan de groep die binnen definities van mensenhandel als slachtoffer kunnen worden beschouwd.

Tot slot

Tegenwoordig is internationaal, en ook nationaal, duidelijk dat mensenhandel als een schending van mensenrechten moet worden beschouwd. Dat schept verplichtingen voor staten. Staten moeten in ieder geval zorgen voor een adequate strafbaarstelling in nationale wetgeving en signalen van mensenhandel strafrechtelijk onderzoeken. Een mensenrechtelijke benadering van de bestrijding van mensenhandel is echter gemakkelijker gezegd dan gedaan. Het is in ieder geval van belang vooraf rekening te houden met effecten die maatregelen tegen mensenhandel kunnen hebben op die zelfde mensenrechten (*collateral damage*).

In 2004 werd als eerste punt van het Nationaal Actieplan Mensenhandel gesteld dat er een inventarisatie van risicomomenten voor mensenrechtenschendingen zou moeten komen, zowel wat betreft preventie, opsporing en vervolging, bescherming van slachtoffers en – indien van toepassing – terugkeer en reïntegratie. Tot op heden ontbreekt zo'n systematische inventarisatie. Wellicht dat de ratificatie van het Verdrag van de Raad van Europa inzake mensenhandel, alsmede de instelling van GRETA, een positieve impuls geven aan een meer structurele – en op steviger fundamenten gebouwde – mensenrechtelijke benadering van de bestrijding van mensenhandel.

Noten

- 1 Zie Dettmeijer e.a., *Vijfde rapportage mensenhandel*, 2007 (www.bnrm.nl); en H. de Jonge van Ellemeet, 'Slecht werkgeverschap of "moderne slavernij": handhaving van een nader af te bakenen verbod', in: *Justitiële Verkenningen*, 7, 2007, blz. 107-119.
- 2 Zie M. Smit & M. Boot, 'Het begrip mensenhandel in de Nederlandse context: achtergronden en reikwijdte', in: *Justitiële Verkenningen*, 7, 2007, blz. 10-22.
- 3 Comensha, Jaarverslag 2007 (www.mensenhandel.nl); Dettmeijer e.a., *Zevende rapportage mensenhandel* (in voorbereiding).
- 4 Dat heeft ook te maken met verschillen in visie op (exploitatie van) prostitutie.
- 5 J. Wiarda, 'Trends in de wetgeving inzake mensensmokkel en mensenhandel', in: *Tijdschrift voor criminologie*, jrg. 43, nr. 4, 2001, blz. 368-377.
- 6 Nederland ratificeerde dit protocol, een aanvulling op het VN-Verdrag tegen grensoverschrijdende georganiseerde misdaad, op 27 juli 2005.
- 7 Kaderbesluit inzake de bestrijding van mensenhandel, 19 juli 2002, L.203/1.
- 8 Zie Uitvoering van internationale regelgeving ter bestrijding van mensensmokkel en mensenhandel, Memorie van toelichting, Kamerstukken II 2003/04, 29 291, nr. 3, blz. 1.

- 9 Art. 14 lid 1 van het Protocol verwijst kort naar relevante internationale regelgeving: 'Nothing in this Protocol shall affect the rights, obligations and responsibilities of States and individuals under international law, including international humanitarian law and international human rights law and, in particular, when applicable, the 1951 Convention and the 1967 Protocol relating to the Status of Refugees and the principle of *non-refoulement* as contained therein.'
- 10 Partiële wijziging van het Wetboek van Strafrecht, Wetboek van Strafvordering en enkele aanverwante wetten in verband met rechtsontwikkelingen, internationale verplichtingen en geconstateerde wetstechnische gebreken en leemten, Memorie van toelichting, Kamerstukken II 2007/08, 31 391, nr. 3, blz. 8.
- 11 De eerste twee artikelen van art. 4 EVRM luiden: '1. Niemand mag in slavernij of dienstbaarheid worden gehouden. 2. Niemand mag gedwongen worden dwangarbeid of verplichte arbeid te verrichten [...]'
- 12 EHRM 26 juli 2005, Appl. no. 73316/01. De vraag of een lidstaat bij het EVRM aansprakelijk gehouden kan worden voor een schending van dit door het EVRM beschermde recht door een particulier, beantwoordde het Hof bevestigend. Over horizontale werking van rechten in dit verband, zie R.A. Lawson, Noot bij JV 2005/425.
- 13 Päivi Hirvelä (Judge at the European Court of Human Rights), 'The State's positive obligations to protect the victims of human trafficking in the light of ECHR judgments', OSCE Conference 'Successful Prosecution of Human Trafficking – Challenges and Good Practices', Helsinki, 10-11 september 2008 (www.osce.org/documents/cthb/2008/09/32910_en.pdf). Zie in dit verband overigens P.H.P.H.C.M. van Kempen, *Repressie door mensenrechten*, inaugurele rede, Radboud Universiteit Nijmegen, 2008.
- 14 Concluding comments of the Committee on the Elimination of Discrimination against Women: Netherlands, CEDAW/C/NLD/CO/4, 2 februari 2007. Voor de kabinetsreactie van 13 juli 2007, zie: www.minocw.nl/documenten/25791.pdf.
- 15 Conclusions and recommendations of the Committee against Torture; Netherlands CAT/C/NET/CO/4, 3 augustus 2007.
- 16 UN Doc. CRC/C/OPSC/NLD/1, 8 januari 2008. Nederland heeft het Facultatief Protocol op 7 september 2000 ondertekend en op 23 augustus 2005 geratificeerd. Op 23 september 2005 trad het in werking, Trb. 2001, 130. Zie in dit verband ook het vorig jaar tot stand gekomen (Raad van Europa) Verdrag inzake bescherming van kinderen tegen seksuele uitbuiting en seksueel misbruik (Verdrag van Lanzarote), Trb. 2008, 58. Nederland heeft dit verdrag nog niet geratificeerd.
- 17 Zie Tweede Kamer, 2007-2008, 26150 nr. 54. Voor de Nederlandse reacties op aanbevelingen zie UN Doc. A/HRC/8/31/Add. 2, 13 juni 2008.
- 18 Mw. Joy Ngozi Ezeilo Emekekwe uit Nigeria.
- 19 Mw. Gulnara Shahinian uit Armenië.
- 20 Zie bijv. de recente Res. 8/12 on Special Rapporteur on Trafficking in Persons, especially Women and Children (Human Rights Council, 18 June 2008).
- 21 'Naar een menswaardig bestaan – een mensenrechtenstrategie voor het buitenlands beleid', Kamerstuk 2007-2008, 31 263, nr. 1, blz. 15. Zie ook Hilde Reiding, 'Naar een menswaardig bestaan?: nieuwe mensenrechtenstrategie minister Verhagen', in: *Internationale Spectator*, april 2008, blz. 208-213.
- 22 'Naar een menswaardig bestaan', a.w. noot 21, blz. 43.
- 23 'Actieplan voor implementatie van de mensenrechtenstrategie', Kamerstuk 2007-2008, 31 263, nr. 6, para. 48.
- 24 Vanaf oktober 2006 mevrouw C.E. Dettmeijer-Vermeulen.
- 25 Zie Dettmeijer e.a., *Zesde rapportage mensenhandel*, 2008 (www.bnrm.nl).
- 26 De NRM, die deel uitmaakt van de *Task Force*, vindt het een gemiste kans dat de hulpverlening hierin niet vertegenwoordigd is; zie, *ibid.*, blz. 4.
- 27 Art. 2 Instellingsbesluit Task Force Aanpak Mensenhandel, Staatscourant, 2008, 47.
- 28 'EU plan on best practices, standards and procedures for combating and preventing trafficking in human beings', PbEU 2005, C311, 9 december 2005.
- 29 Kaderbesluit inzake de bestrijding van mensenhandel, 19 juli 2002, L.203/1 ('Trafficking in human beings comprises serious violations of fundamental human rights and human dignity').
- 30 UN Doc. E/2002/68/Add.1; zie ook Anne Gallagher, *Human trafficking: international law and international responsibility*, diss. Universiteit Utrecht (uitgave in eigen beheer), 2006.
- 31 Dettmeijer, a.w. noot 1, blz. 51 e.v.
- 32 C. Rijken & J. van Dijk, 'Hulpverlening aan slachtoffers mensenhandel: mensenrecht of beloning?', *Justitiële Verkenningen*, 7, 2007, blz. 23-38. Zo ook H. Konrad, 'The Fight Against Trafficking in Human Beings from the European Perspective', in: S. Cameron & E. Newman (red.), *Trafficking in Humans – Social, Cultural and Political Dimensions*, United Nations University Press, 2008, blz. 161-180.
- 33 Zie hierover kamervragen van leden Arib en Spekman over AMA's die verdwijnen in de prostitutie, met antwoord, Tweede Kamer 2007-2008, 22 januari 2008.
- 34 Zie bijv. art. 12 lid 1 VN-Kinderrechtenverdrag.
- 35 GAATW, *Collateral Damage: The Impact of Anti-Trafficking Measures on Human Rights around the World*, 2007 (www.gaatw.org).
- 36 Zie ook: *Need for an integrated approach to promote and protect the human rights of trafficked persons and all migrant workers*, Joint written statement submitted by Global Alliance Against Traffic in Women (GAATW), La Strada International and Anti-Slavery International, submitted for the 8th session of the Human Rights Council (2-18 June 2008).

Mw mr dr M. Boot-Matthijssen is verbonden aan het Bureau Nationaal Rapporteur Mensenhandel (BNRM) te Den Haag.